

HUNNEN EN WITTE WIEVEN IN VELD- EN BOERDERIJNAMEN.

Niet alleen de prehistorische begraafplaatsen, ook de vele artefacten — stenen gebruiksvoorwerpen — die in de laatste 30 jaren door een paar verzamelaars op de gecultiveerde hoog gelegen stukken heide om Oldenzaal gevonden zijn, bewijzen dat daar reeds vroeg mensen gewoond hebben. Het is nog niet zo lang geleden dat in de spelhaar, zandhorst en tij uitgestrekte urnenvelden lagen die veel, dikwijls fraai bewerkt aardewerk bevatten, ten dele geplaatst in grafheuvels, maar in hoofdzaak in hoog gelegen grond, zoals uit de veldnamen horst en haar blijkt. Slechts een klein deel van dit, ook op andere plaatsen aanwezig vaatwerk kon door het ingrijpen van enige verzamelaars en later van de rijksdienst voor oudheidkundig bodemonderzoek, tijdig geborgen worden. De rest, enige honderden, viel ten offer aan de ploeg en spade van de landbouwers en vooral ook van de met rijkssubsidie werkende ontginningsmaatschappijen. Veel van wat verloren ging aan bodemschatten die voor de kennis van de oudste geschiedenis van Twente van zo groot belang waren, was behouden gebleven wanneer bij de ontginning of afgraving van heidevelden behoorlijk toezicht was — en we mogen wel zeggen ook nu nog werd — gehouden op het aan de oppervlakte brengen van voorwerpen uit de voorhistorische tijd. Ook van de bewerkte stenen en steentjes is maar weinig verzameld omdat zo goed als niemand er op lette en slechts een enkeling zich de moeite wilde getroosten om te zoeken, jarenlang in eenzelfde stuk bouwland, naar wat men maar behoefde op te rapen.

Ten oosten van Oldenzaal, meer in 't bijzonder aan beide zijden van het deel van de Postweg dat ligt tussen de kunstwegen van Oldenzaal en de Lutte naar Losser, vindt men een vrij uitgestrekt keileemgebied dat, aanvankelijk heide, nu geheel ontgonnen is. Het grote lutterveld b.v. bestaat thans in hoofdzaak uit weiland en bos met een weinig bouwland. In de bodem komen daar en ook elders zoveel zwerfstenen voor dat het jaren duurt voordat een akker steenvrij is gemaakt, zodat de groot-grondbezitter de voorkeur geeft aan bosbeplanting, die lange tijd onaangeroerd blijft en de landbouwer aan weiland waarin de stenen alleen bij het scheuren van

de grasmat moeilijkheden veroorzaken omdat ze dan, voor zover zichtbaar, verwijderd moeten worden, Door de scheurplicht, die in de bezettingstijd bestond, kwam het nogal eens voor dat de steenhopen geruime tijd langs de wegen bleven liggen. Behalve een enkele fossielen- of stenenverzamelaar schonk niemand er aandacht aan, zodat het slechts weinigen bekend is dat verscheidene van de in het vorenbedoelde keileemgebied gevonden stenen sporen van bewerking vertoonden of door hun eigenaardige vorm de aandacht trokken. De bijvormen vielen zelfs de eenvoudige landbouwer op.

Een gebied waarin stenen in allerhande vormen en soorten in grote aantallen voorkwamen leende zich bij uitstek voor het vervaardigen van stenen gebruiksvoorwerpen, ook van de vaak fraai bewerkte vuursteentjes. Midden in de keileem ligt dan ook als een eilandje een stukje zandgrond dat, blijkens de grote hoeveelheid afval die daar gevonden is, als vuursteenwerkplaats heeft dienst gedaan. Dat het ten oosten van Oldenzaal gelegen keileemgebied de mensen die in de steentijd rondom dit gebied leefden, niet als woon- maar als werkplaats heeft gediend, staat vrijwel vast.

Belangrijker dan het keileemgebied waren de grafheuvel- en urnenvelden. Eeuwen lang lagen zij in een waas van geheimzinnigheid gehuld waaruit de bijgelovige mens de stof putte voor in de lange winteravonden aan de open haard in het lósse hoes vertelde griezilverhalen. De doden spraken niet meer, maar hun geest waarde rond, de geest van de hunnen, de reuzen, die uit het Oosten kwamen en tijdens hun verblijf in Twente de huncborgen bouwden, de geest ook van de witte wieven, die aan gouden tafels aten en huisden in of bij de grafheuvels waarin de hunnen begraven waren.

Nu lacht men om de spookverhalen van vroeger die weldra geheel zullen vergeten zijn met uitzondering van de gouden tafels die men nog steeds denkt te vinden in de weinige nu nog aanwezige urnenvelden of grafheuvels of daar waar dergelijke begraafplaatsen van vroeger bekend zijn. De urnen- en grafheuvelvelden zullen echter spoedig verdwenen zijn en het zijn dan alleen nog enige velden boerderijnamen die ons blijven herinneren aan de hunnen en de witte wieven. De *hun* vinden we terug in de vorm *hune-*, *hunde-* en *bonde-*, somtijds vervormd tot *hoen-*, *honer-*, *boonder-* of *hom-* waarbij de *hunen-* of *bondeborg*, uit een historisch oogpunt beschouwd, de belangrijkste is. De *hunenburg* in het Voltherbroek is

geheel onderzocht en beschreven door Dr. Holwerda ¹⁾ die tot de konklusie kwam dat deze burcht in de tijd van Karel de Grote werd gebouwd. Dit is echter niet de enige versterking van dien aard die men in Twente nog terugvindt. Mr. G. J. ter Kuile Sr. vestigde jaren geleden reeds de aandacht op een in het Zenderbroek aan de kunstweg Borne - Bornebroek gelegen *hondeborg* zoals de bevolking de plek noemt waar vroeger de boerderij 't *Homborg* ²⁾ lag. Een deel van de vroegere gracht is daar nog aanwezig zoals de topografische kaart duidelijk laat zien. Ten zuidwesten van de straatweg naar Almelo ligt bij de bebouwde kom van Zenderen een stuk grond dat als *hondenberg* op de topografische en als *hondenburg* op de kadastrale kaart van 1832 voorkomt. Een deel van de met houtgewas begroeide vroegere gracht is op eerstgenoemde kaart van 1933 nog te zien. Iets westelijker vinden we daar een complex gronden dat als *hondeboek* bekend staat. Het is niet onmogelijk dat de beide onder Zenderen, slechts pl.m. 2 k.m. uit elkaar gelegen versterkingen oorspronkelijk bij elkaar hebben gehoord. Mr. ter Kuile geeft er ons enige historische gegevens over door middel van een extract uit de legger van eigendommen van A. H. van Raesfeld van circa 1681 waarin staat opgetekend: „Hondebergh... is een heel oude plaetse en door formeele belegering door de Bisschop gewonnen voor twee à driehonderd jaar, sijnde naer de zijd van Aselo nog een plaetse genaempt de Loopgraven welcker oudheid an de graften, cingel en poll te sien is, synde het Stamhuys van de familie Hondeborgh, is nu van weinig importantie”. Het gaat hier dus zonder twijfel om, zoals Mr. ter Kuile zegt, een merkwaardig historisch monument.

Onder Oldenzaal treffen we aan de kunstweg naar Rossum eveneens een *hondeborg* aan, een stuk bouwland waarlangs aan de zuidzijde een beek stroomt die oorspronkelijk uit een aan de oostzijde gelegen moeras zijn water ontving. In 1612 heet dit land de *hundeborg* en de beek de *hundebecke*, terwijl in 1614 de *hundeborgskempe* genoemd worden ³⁾. Evenals bij de Hunenborg in Volthe was ook hier lang geleden sprake van een hoge en een lage hondeborg. De plek waar vroeger de burcht moet gestaan hebben is nog goed te

¹⁾ Dr. J. H. Holwerda. De Hunenborg in Twente. Versl. en Meded. der Ver. tot beoef. v. Overijss. Regt en Gesch., 33e stuk.

²⁾ Mr. G. J. ter Kuile. Twentsche Eigenheimers, blz. 361 e.v.

³⁾ Protocollen van het Stadsgericht Oldenzaal.

herkennen door de lage strook grond langs de noord- en westzijde, terwijl een naar het westen lopende brede landweer nog een heel eind zichtbaar is. De beek loopt er langs en deze verdedigingslinie staat nu nog bekend als de hondeborg. Nog niet zo lang geleden lag een 500 m. noordelijker langs de oostzijde van de kunstweg een brede, pl.m. 200 m. lange landweer bestaande uit vier achter elkan- der gelegen wallen, die oorspronkelijk — dat mogen we wel aan- nemen — doorliepen tot de burcht.

Over het gebruik en het ontstaan van landweren en andere ver- sterkingen lezen we in de „Orders aan de wacht in Twenthe” van 1688 ¹⁾ het volgende: „Alle slachtbomen sullen op die advenus en voornaamste passagien anstonds worden gehangen ende des nachts altijd gesloten gehouden; ende sullen die passen op de frontieren zo ras het seizoen toelaat, met goede landweeren voorsien...” Het ging er in die dagen maar om dat de vijand niet ongehinderd kon door- marcheren waartoe de voornaamste wegen tijdelijk door een slag- boom werden versperd, terwijl de verdediging vanuit de, dikwijls veel oudere, landweren geschiedde. Een landweer werd ook wel loop- graven genoemd vandaar de in *Driem. Bl.*, 1e serie, XXII-113 voor- komende naam *hunengraven* voor een in het Usselerveld gelegen wal met gracht. Van de Oldenzaalse hondeborg vertellen omwonenden dat hij in verbinding heeft gestaan met de gelijksoortige in het Vol- therbroek ook door een wal.

Iets noordelijker ligt te Beuningen bij Denekamp dicht bij de kunstweg naar Oldenzaal grond die de *hunner-* of *hunderboek* ge- noemd wordt, waarin vroeger het erve *Hunneman* lag, terwijl zich aan de andere zijde van de weg de *hunnerkamp* en *-goorn* bevinden, namen die op de stafkaart van 1933 als *hoenderboek* en *-kamp* ver- meld staan ²⁾, een naamsverbastering die in het dialect als *hoonder- boek* en *-kaamp* (*hoond* = hond) vaker voorkomt. Naar de plaats waar de burcht heeft gelegen kunnen we hier alleen maar gissen. Was het de nu nog bestaande, in de nabijheid gelegen Borg Beu- ningen?

Heel wat gemakkelijker wordt het ons te Vasse gemaakt waar

¹⁾ Versl. en Meded. der Ver. tot beoef. v. Ov. Regt en Gesch., 48e stuk, blz. 7.

²⁾ Op de nieuwe topografische kaart staan de namen in de juiste spelling.

verscholen achter houtgewas, tussen de Tuten- en de Braamberg een weide ligt die op alle kadastrale kaarten precies dezelfde vorm heeft als de hondeborg in het Zendenerbroek, de gracht, die nog goed zichtbaar is, inbegrepen. Het enige dat ons hier, voor zover de naam betreft, nog aan een hondeborg herinnert is, evenals in het Zendenerbroek, de boerderijnaam 't *Haomberg*, een erf dat in 1475 beschreven staat als *Dat Homborch* ¹⁾ en in 1734 als 't *Ha(u)mberg* ²⁾. Verder komt in 1387 te Delden de erfnaam *Hondeberg* en in 1448 te Olst de erfnaam *Hondeberch* voor, terwijl in 1481 te Ommen een *Hondeberchserve* lag ³⁾.

We behoeven er niet aan te twijfelen dat de woorden hunen- en hondeborg eenzelfde betekenis hebben. Mr. ter Kuile Sr. heeft aangetoond dat de hunenborg te Volthe en de hondeborg in het Zendenerbroek op elkaar gelijkjes als twee druppels water, terwijl ook de hondeborgen te Oldenzaal en Vasse in vorm overeenkomen met de beide anderen. Het valt op dat de hunenborg te Volthe tegen de grens met Hezinge, de hondeborg te Vasse tegen de grens met Agelo, die te Oldenzaal tegen de grens met Rossum en die in het Zendenerbroek tegen de grens met Bornerbroek ligt, in al deze gevallen de oude markegrenzen.

Het is niet onmogelijk dat bij de veldnaam *bondeveld* enig verband bestaat met de naam hondeborg want in Reutum heeft langs een dergelijk veld een landweer gelopen waarvan nog een klein deel overgebleven is. Stork maakte er in 1845 reeds melding van en was van mening dat deze wal van Saasveld langs Weerselo in de richting Tubbergen en van daar langs Reutum en Agelo doorgelopen had tot in het Voltherbroek ⁴⁾. Ter Kuile Sr. noemt nog een *bondeveld* te Dulder waar hij een spinsteentje en urnfragmenten vond, nabij het kanaal te Reutum, waar veel artefacten gevonden zijn en bij de Nijstad komt de naam ook voor, evenals te Volthe waar tevens een *bondebree* ligt. Dingeldein was van mening dat in de namen welke met hond zijn samengesteld of de naam van het dier de hond

1) A. L. Hulshoff. Het schattingsreg. v. Twente van 1475, blz. 15.

2) Dr. W. J. Formsma. De archivalia v. d. Oldenz. Oudheidkamer, inv. 347, 348.

3) B. H. Slicher van Bath. Mensch en land in de middeleeuwen II, 204, 227, 229.

4) Overijss. Almanak 1845, blz. 198.

of van een bepaald soort plaggen schuilt die men *bondeplaggen*, *bonden*, *bunden* noemde en die waarschijnlijk brandplaggen waren 1). Dit is niet juist want de plaats waar men vroeger plaggen stak noemde men schaddeveld of plaggenland. Namen als hondeveld hebben betrekking op stukken heide waar artefacten of vaatwerk gevonden worden zoals in de praktijk gebleken is. Het dier de hond kan een enkele maal voorkomen in een naam als *bondekolk*, die in 1807 te Enschede aan de straat naar Oldenzaal lag 2) en misschien de plaats was waar men honden door verdrinking om het leven bracht.

De hun bleef, zo dacht de bijgelovige mens van vroeger, voortleven in de grafheuvels die hij dan ook *hunnenbelter* noemde. In zijn in 1901 verschenen boek „Oudheidkundige Aantekeningen, deel III, Oldenzaal tijdens de Salische Franken” geeft kolonel J. A. Ort veel gegevens betreffende boerderij- en veldnamen uit de omgeving van Oldenzaal. Hij noemt op de eerste plaats de Tankenberg waar de hunnen eens woonden omdat daar urnen met acht oren en bij-urrtjes gevonden zijn (blz. 175). Aan dit laatste behoeven we niet te twijfelen want bij het landgoed „de Hulst” zijn in de Berghuizer es nog onlangs en ook reeds enige jaren geleden bij het afgraven van hoge grond urnen vernield die tot een urnenveldje behoorden. Vervolgens maakt Ort melding van een *hunenveld* onder het erve Hakenberg te De Lutte, met een erve *Hondestat* en een hoog gelegen stuk bouwland *de bondekamp* (blz. 195). Bij het erve Morsink aldaar lagen twee heuveltjes, *hunnenpollen*, die niet werden onderzocht (blz. 216) en voorts bij het aan de rivier de Dinkel gelegen erve Borghuis, waar men wel urnen vond, de *hunnenbarge* (blz. 231), vervolgens noord-oostelijk van het erve Duivelshof te Zuid-Lutte een *hunnenpol* (terwijl men bij dit erf nog een *hunnenkamp* kent) en bij het iets zuidelijker gelegen erve Luttikhuis twee *hunnenbulten* (blz. 238). Onder het erf Rosink aldaar treffen we nu nog het bouwland *de hunnenbult* aan. Bij Oldenzaal lag in de Tij ook een *hunnenbult* waarin enige jaren geleden door de Rijksdienst voor Oudheidkundig bodemonderzoek heel wat prehistorische graven werden bloot gelegd terwijl daar veel urnen en enige artefacten gevonden zijn. Een dicht bij deze

1) Driem. Bl. IV - 42. Het woord „waarschijnlijk” kan vervallen.

2) Dr. W. J. Formsma. De arch. v. d. Oldenz. Oudheidk., inv. 467.

heide gelegen heuveltje stond bij de bevolking bekend als 'n *boonderbult*, een naam die volgens omwonenden in verband stond met *boonderen* = vrijen, ten onrechte want het ging hier eveneens om een hunnen- of hondebult, die alleen door een weg gescheiden was van de zojuist genoemde.

Van de witte wieven zijn niet zoveel veldnamen afgeleid als van de hunnen. Als het gemeentebestuur van Oldenzaal in 1827 een verzoek ontvangen heeft van de Gouverneur der provincie om opgave te doen van de in de gemeente aanwezige „gedenkteekenen van vroegeren en lateren tijd” die van belang zijn voor de geschiedenis van ons land, is in het antwoord sprake van de tumuli of grafheuvels die bekend stonden als *bune-* en *wivebelten*, de verblijfplaatsen van hunnen en witte wieven. Ort zegt dat de witte wieven zich vertoonden bij het erve Weernink (nu Menting) in Gammelke (blz. 150). Daar zijn urnen gevonden, terwijl er enige jaren geleden niet alleen bij het ploegen van een stukje heide al het daarin aanwezige vaatwerk ernstig werd beschadigd, maar bovendien een 800 m. zuidelijker bij in werkverschaffing uitgevoerde ontginningswerken vele met verschillende motieven fraai bewerkte urnen en minstens twee zeldzame dekschalen vernietigd zijn, te zamen een keurkollektie vormend die men maar zelden in één urnenveld zal aantreffen. Bij het erve Oelenkot te De Lutte hebben grafheuvels gelegen evenals in de Elsmors te Berghuizen (blz. 157) waar de bodem veel stenen gebruiksvoorwerpen bevatte en enige urnen. Daar spreekt men nu nog over de gouden tafel, een bewijs dat er witte wieven geweest zijn. Nabij de Tankenberg kende men vroeger te Berghuizen een *wittewievenstegge*, een *wittewievenbos* lag geruime tijd geleden te Mander waar men nu nog een *wittewievenbelt* kent, terwijl tot het erve Beuker te Lonneker in 1810 een *wievenstuk* behoorde, een veldnaam die echter in verband kan staan met het in de nabijheid gelegen erf de *Wiefker*. In de buurtschap Mallum bij Eibergen vindt men in de Mallumerhaar een *wievenveld*, terwijl Dr. Schönfeld in zijn Waternamen op blz. 236 een *wittewijvenkuil* noemt die bij Barchem ligt.

Een erf *Wijveking* (nu de *Wiefker*) komt in 1385 te Lonneker en een erf *Wijferding* in 1460 te Goor voor ¹⁾, terwijl we nu nog te Beuningen en Noord Deurningen een erf *Wieferman* vinden. Dr.

1) Sl. v. B. II, 214, 215.

Schönfeld is van mening dat in erfnamen als *Wijvekate*, ouder *Wivoren* en *Wivorkote*, een persoonsnaam schuilt 1), terwijl Prakken zich afvraagt of in dergelijke namen niet het woord „wijf” kan zitten 2). Deze laatste verklaring gaat in de richting van de witte wieven die zich meer in 't bijzonder ophielden in de Lonnekerberg zoals Sin-nighe ons in zijn Overijsselsch Sagenboek vertelt. Vlak bij deze heuvel ligt het hiervóór reeds genoemde erf de *Wiefker*, wiens eigenaar zich nog goed kan herinneren dat hij als kind steeds zo snel mogelijk langs deze plek liep omdat het er spookte. Cato Elderink schrijft in haar boekje „Oet et Laand van Aleer” over het witte wiefke dat uit de Lonnekerberg kwam en vele jaren op de Wiefker bij het haardvuur zat. Had de hekserij van de heuvel zich uitgebreid tot de aan zijn voet liggende boerderij of werd de bewoner van het erf aangemerkt als de bewaker van het heidense heiligdom waarin de witte wieven verblijf hielden? Zekerheid bestaat daaromtrent niet terwijl evenmin vaststaat dat met „wijve” samengestelde erfnamen afgeleid zijn van de witte wieven die de mens misschien zoveel ontzag hebben ingeboezemd dat hij, wraak vrezende, geen verbintenis met haar durfde aan te gaan door middel van een boerderijnaam.

Oldenzaal.

B. H. HOMMEN.

1) Driem. Bl. VI - 126.

2) Idem VII - 64.

SPRÖKKE, ZEGSWIESEN EN KUIERKEUNSKES.

(Vervolg)

Aen bewundern, door mimiek en gebaren laten merken, dat hij op de verkeerde weg is.

Nich op stik en stie (= op stob = dadelijk) *alns tegelieke, mer met versböt* ('t een na 't ander).

De jong is onder 't volk (onder dienst) *mer kan elke maond naor zien volk* (familie).

Ne beschuut köj wal etten, al hëj de weendschoor ok (opgeblazenheid).

Wij zeend a(1) fraoiluk aover verspertied, al vrij oud, als op een na vier uur.

't Milnste met de baede aends, dat gif 't nich. 100 % kan men niet verlangen.

Den Haag.

E. J. H. SCHOLTEN.